

Hyvinvointia luova vastavuoroisuus

JOHDANTO

Pohdin tässä sosiaalitieteellisessä artikkelissa ihmisten toiminnan itsekkyyttä ja epäitsekkyyttä vastavuoroisuuden käsitteen avulla. Aihe liittyy ajankohitaiseen keskusteluun sosiaali- ja terveystalouden ja -etuuksien vastikkeellisuudesta ja siitä, kenellä on oikeuksia palveluihin ja millä hinnalla.¹ Tämän keskustelun taustalla on pelko palvelujen ja etuuksien saajista kuin vapaamatkustajina, jotka hyödyntävät vain muiden hyväntahtoisuutta. Tällaiset pelot tulevat näkemystä ihmisestä itsekkäänä ja vain omaa etuaan ajattelevana olentona.²

Edelleen vahvana elää ranskalaisen sosiologin Marcel Maussin 1900-luvun alun tutkimukseen nojaava väite, ettei ole olemassa vastikkeettomia lahjoja.³ Mauss katsoo, että lahjan antaminen tai kunnianosoitus tapahtuu aina tarkoituksessa hankkia itselle enemmän hyväksyntää ja kunnioitusta yhteisön silmissä.⁴ Marii Paskovin tutkimus toimii tällaisesta ajattelusta nykyaikaisena esimerkkinä: hän näkee solidaariset teot vain yrityksenä saada itselleen kunniaa ja arvostusta sekä kohentaa omaa sosiaalista asemaansa.⁵ Nämä ajatukset eivät ole vain harmittonia, kun kehitetään yhteiskunnan sosiaali- ja terveystalouksia.

Kuitenkin on myös tutkijoita, jotka näkevät, että ihmiset voivat olla altruistisia sekä kykeneviä toimimaan toisten puolesta.⁶ Erityisesti yhteisöjä koettelevissa vaikeissa elämäntilanteissa solidaariset teot

tulevat näkyviksi. Kognitiivisen sosiologian professori Siegwart Lindenberg kollegoineen katsoo, että solidaariseen käyttäytymiseen sisältyy altruismia, omien etujen unohtamista, jopa uhrautumista.⁷ He katsovat ihmisten olevan kykeneviä solidaarisiin tekoihin. Myös yhdysvaltalainen filosofi Lawrence C. Becker näkee vastavuoroisuuden moraalisen argumenttina, joka ei edellytä matemaattisesti laskettua vastaavuutta.⁸ Samoin intialaisen filosofin ja taloustieteilijän Amartya Senin ja uskonnonhistorian tutkijan William Scott Greenin tulkinnot vahvistavat ihmisten kykenevyyttä reiluun ja vastavuoroiseen toimijuuteen.⁹

Ihmiset ovat kykeneviä sekä vastavuoroisuuteen että vastavuorottomuuteen. Tämä pitää maailmassa yllä jatkuvaa liikettä. Vastavuoroisuutta voidaan pitää eräänlaisena elämän edellytyksenä, koska se yl-

1 Ks. Kildal 2001, 2.

2 Ks. esim. Bierhoff & Fetchenhauer 2010, 226; Fetchenhauer & Dunning 2010, 72; Homans 1974.

3 Ks. myös Douglas 2002, 7–23.

4 Mauss 2002.

5 Paskov 2016, 4–5.

6 Ks. myös Nussbaum 2011, 10, 29; Sen 2009.

7 Lindenberg 2010, 27; Lindenberg et al. 2010, 9; ks. myös Fetchenhauer & Dunning 2010, 61; Bierhoff & Fetchenhauer 2010, 226.

8 Becker 1990, 10.

9 Sen 2009, 32, 189; Green 2008b, 170.

läpittää sosiaalista järjestystä, yhteisön velvoitteita ja ihanteita sekä sosiaalisten instituutioiden käytäntöjä.¹⁰ Vastavuoroisuus tuottaa subjektiivisesti koettua hyvinvointia, jota tukevat yhteiskunnan palvelut ja sosiaaliturva. Se perustuu ajatukseen ihmisten keskinäisestä riippuvuudesta, joka velvoittaa heitä seuraamaan yhteisön sosiaalisia ja moraalisia normeja. Yhdysvaltalainen sosiologi Alvin W. Gouldner katsookin, että vastavuoroisuus ei ole vain vuorovaikutuksen muoto vaan voima, joka ohjaa ihmisiä ja maailmaa sekä sääntelee sosiaalista käyttäytymistä.¹¹ Vastavuorottomuus puolestaan eristää yksilöitä toisistaan ja vähentää heidän halukkuuttaan auttaa ja tukea toisiaan.¹² Siitä huolimatta, että osapuolten välille voi kehittyä pitkittynyt vihamielisyys, he eivät pysty irrottautumaan toisistaan.¹³

Tässä artikkelissa tarkastelen sosiaalityön ja yhteiskuntapolitiikan näkökulmasta, mitä vastavuoroisuus tarkoittaa yksilöiden, yhteisöjen ja yhteiskuntien tasolla ja miten se voi edistää tai alentaa hyvinvointia.

YHTEISKUNTA- JA SOSIAALITIEEELLINEN NÄKÖKULMA VASTAVUOROISUUTEEN

Vastavuoroisuudella voidaan yhtäältä viitata yksinkertaisesti suoriin tai samankaltaisiin vaihtamisiin, toisaalta se voi olla epäsuora tai ei-samankaltaista vaihtoa.¹⁴ Jotkut käyttävät vastavuoroisuuden käsitettä (englanniksi reciprocity), kun he viittaavat sen vastakohtaan vastavuorottomuuteen (non-reciprocity), johon sisältyy toiselle kostaminen tai huono käytös tai toiminta toisia kohtaan.¹⁵

Vastavuoroisuuden tutkimus yhdistettynä sosiaalityön ja yhteiskuntapolitiikan tutkimukseen sitoutuu sosiaalisen pääoman tutkimustraditioon, jossa tarkastellaan yhteisöissä tapahtuvia muutoksia ja sitä, miten hyvinvointia luodaan sosiaalisten suhteiden avulla.¹⁶ Sosiaalinen pääoma viittaa sosiaalisiin sitoumuksiin ja solidaarisuuden tunteissa ja emotionaalisessa kiinnittyneisyydessä tapahtuviin muutoksiin. Se heijastaa ja vahvistaa ihmisten keskinäisiä, sosiaalisia ja globaaleja suhteita.¹⁷

Niin vastavuoroisuuden kuin sosiaalisen pääoman tutkimus lähtee ideasta, että ihmiset ovat halukkaita elämään järjestäytyneissä ryhmissä, jotka tukevat heidän hyvinvointiaan.¹⁸ Ne auttavat yhteis-

kunnan toimintaa ja vakautta sekä lisäävät ihmisten onnellisuutta ja kohentavat heidän terveyttään.¹⁹ Sosiaalisuutta voidaan pitää ihmisenä olemisen perustana ja yleisesti hyväksyttynä asiana.²⁰ Vastavuoroisuus kiinnittyy osapuolten väliseen tasa-arvoon ja hyväksyy sen, että ihmisillä on myös ääni, jota voidaan kuulla.²¹

Vastavuoroisuuden käsite on monitieteinen ja tieteidenvälinen, mikä selittää käsitteen moninaista käyttöä. Sitä käytetään laajasti taloustieteissä, sosiaalityöissä, psykologiassa, sosiaalipsykologiassa, psykiatriassa, biologiassa, uskonto- ja historiatieteissä. Eri tieteenalat tarkastelevat vastavuoroisuutta yksilöiden, yhteisöjen tai yhteiskuntien keskinäisenä riippuvuutena (interdependency).

Yhteiskuntatasolla vastavuorottomuus voi vahingoittaa ihmisoikeuksia tai valtioiden suvereniteettiä tai heikentää yhteiskuntien toimintaa. Yksilötasolla se voi ilmetä siten, että henkilöt tai ryhmät pitävät itseään parempana kuin muita. He ajavat omaa etuaan ja käyttäytyvät toisia kohtaan huonosti, esimerkiksi kiusaavat, vihaavat tai ovat ilkeitä. Ilman luottamusta ihmisten asenteet toisiaan kohtaan ovat vihamielisiä, pelokkaita, arvottavia, halveksivia ja eristäviä. Eristäminen sulkee ihmiset tai ryhmät ulos sosiaalisesta yhteisöstä ja sen mukanaan tuomista iloista. Se voi olla tuskallista, stressaavaa ja syrjivää.²² Toisaalta ryhmän tai yhteisön liian vahva keskinäinen solidaarisuuden tunne voi vahingoittaa yksilöjänsä tai jopa koko yhteiskuntaa – esimerkiksi voidaan mainita lahkolaisuus, rasismi ja korruptio.²³

Ymmärrän vastavuoroisuuden myönteisenä käsitteenä, joka voi viitata suoraan tai epäsuoraan ja materiaaliseen tai immateriaaliseen vaihtoon ihmisten, yhteisöjen tai yhteiskuntien kesken sekä sisältää myös velvoitteita, jotka eivät aina tunnu vapaaehtoisilta. Pidän vastavuoroisia toimia, kuten reiluttua, oikeudenmukaisuutta ja hyvää käytöstä, ideaaleina tai ihmiselämän tavoitteina. Vaikka vastavuoroisuuteen käsitteenä eri yhteiskunnissa sisältyy samankaltaisuutta – antamista ja saamista – tavat toimia vastavuoroisesti eroavat eri kulttuureissa ja uskonnoissa toisistaan.

Koska ihmiset tai ihmisryhmät eivät aina käyttäydy ihanteellisesti, tarvitaan demokraattista

Ulottuvuudet	Alueet	Seuraukset	Hyvinvointi
Praktinen	Resurssit	Henkiinjääminen ja itsensä toteutus	Materiaalinen, kehollinen ja henkinen
Symbolinen	Sosiaaliset suhteet	Tunnustaminen Osallisuus/osallistuminen Olemisen oikeus	Sosiaalinen ja emotionaalinen
Moraalinen	Moraaliset teot	Valinnat	Eksistentiaalinen

Taulukko 1. Vastavuoroisuuden symboliset, praktiset ja moraaliset ulottuvuudet.

päätöksentekoa tasaamaan yhteiskunnan jäsenten eriarvoisuutta ja turvaamaan heidän oikeudenmukaista kohteluaan. Pohjoismaissa tästä vastaa hyvinvointivaltio tai nykyään pikemminkin hyvinvointiyhteiskunta, kun valtiokeskeisestä päätöksenteosta on siirretty valtion, kuntien, maakuntien, järjestöjen ja yksityisten yritysten yhteistoimintaan. Hyvinvointivaltion solidaarisuuden ja tasa-arvon periaatteiden tarkoituksena on ollut taata vastavuoroisuuden toteutuminen yhteiskunnassa. Periaatteisiin on vahvasti sisältynyt ajatus eri-ikäisten, eri sukupuolten ja erilaisten vähemmistöjen tasa-arvoisesta kohtelusta ja kunnioituksesta mutta myös avusta, kun siihen on ollut tarvetta.

Sosiaali- ja palvelujärjestelmää ajatellen vastavuoroisuuteen liittyy tärkeä oivallus: ihmiset eivät halua olla vain autettuja, vaan he haluavat olla myös itse merkittäviä toisille ihmisille.

VASTAVUOROISUUDEN ERI ULOTTUVUUDET

Sosiaalityö ja yhteiskuntapolitiikka ovat yhteiskunnallisia keinoja vahvistaa vastavuoroisia suhteita niin henkilökohtaisella kuin yhteisöllisellä tasolla ja toteuttaa hyvinvointivaltion solidaarisuuden, tasa-arvon ja työllistymisen periaatteita. Vastavuoroisuuden tutkimus näillä tieteenaloilla on yhteydessä kansainväliseen sosiaalisen hyvinvoinnin tutkimukseen, jolloin ollaan kiinnostuneita hyvinvoinnista ja kiinnipitävistä yhteisöstä.²⁴ Koettu hyvinvointi (well-being) viittaa yksilön kokemuksiin, kun taas hyvinvointi (welfare) viittaa yhteiskunnan tarjoamaan tukeen: muun muassa palveluihin tai etuuksiin, jotka voivat vahvistaa ihmisten elämän-

laatua. Ihmisten keskinäinen ja yhteisöjen välinen kanssakäyminen vaikuttavat koettuun hyvinvointiin ja ihmisten elämänlaatuun. Ihmisten reilu kohtelu yleensä vahvistaa yhteisöjen hyvinvointia.²⁵

Yhdistän vastavuoroisuuden tarkastelun yhteiskunnallisesti tuetun hyvinvoinnin ja koetun hyvinvoinnin tutkimukseen, jossa keskeisiä ovat sosiaaliset suhteet (symbolinen ulottuvuus). Ihmisten toimintaan vaikuttavat ajan ja paikan lisäksi myös heidän resurssinsa, jotka luovat heille mahdollisuudet toimia (praktinen ulottuvuus). Ihminen on lisäksi moraalinen toimija, joka voi käyttää harkintaansa valintoja tehdessään (moraalinen ulottuvuus). Vastavuoroisuuden kannalta nämä kolme ulottuvuutta vastaavat materiaalista, sosiaalista ja moraalista vaihdantaa (ks. taulukko 1).

10 Becker 1990, 3–4.

11 Gouldner 1960.

12 Ks. Harisalo & Miettinen 2010, 13–15, 23; myös Kouvo 2010, 171.

13 Ks. Seligman & Csikszentmihalyi 2000; Nussbaum 2011, 52.

14 Becker 1990, 4.

15 Ks. esim. Pereira ym. 2005

16 Bourdieu 1984; Coleman 1990; Putnam et al. 1994; Putnam 2000.

17 Coleman 1990, 2; Putnam et al. 1994, 167.

18 Tuomela & Mäkelä 2011, 88.

19 Putnam et al. 1994, p. 169; Putnam 2000, 19; Kolm 2008, 325; Kouvo 2010, 166.

20 Tuomela & Mäkelä 2011, 88; ks. myös Lindenberg & Steg 2007; Lindenberg et al. 2010.

21 Brooks 2012, 28.

22 Ks. McCormic 2009; Lindenberg et al. 2010.

23 Allardt 1976, 37–38, 42–46.

24 Ks. Becker 1990; Ostrom & Walker 2003.

25 Kolm 2008, 232.

Ulottuvuudet kertovat siitä, että tarvitsemme toisia ihmisiä jakamaan elämäämme (sosiaaliset suhteet), tiettyjen perustarpeiden tyydyttymistä (resurssit)²⁶ sekä tunnetta siitä, että voimme vaikuttaa omaan ja osittain myös muiden elämään (moraaliset teot). Sosiaalisilla suhteilla, resursseilla ja moraalilla teoilla on tiettyjä seurauksia sille, miten tunnemme kuuluvamme jonnekin, miten voimme tyydyttää perustarpeemme sekä miten voimme tehdä valintoja koskien omaa elämäämme. Nämä yhdessä vaikuttavat hyvinvointimme eri osa-alueisiin, jotka koostuvat ainakin sosiaalisista, emotionaalisisista, materiaalisista, kehollisista, henkisistä ja eksistentiaalisista tekijöistä. Ne paljastavat, kuinka tasa-arvoisia ihmiset ovat suhteessa toisiinsa ja millaisiin vaikeuksiin he voivat törmätä arkielämässään: esimerkiksi he voivat olla ilman ruokaa ja suojaa, läheisiä ihmissuhteita tai tunnetta siitä, että voivat ainakin jollakin tasolla vaikuttaa omaan elämäänsä. Vastavuoroisuuden kokemukset vaikuttavat syvästi siihen, miten koemme maailmassa olomme.

Praktinen ulottuvuus

Historiallisesti sosiaalityö ja yhteiskuntapolitiikka ovat jakaneet havainnon, että useat vaikeudet ovat suhteessa resurssien epätasaiseen jakautumiseen, joka perustuu esimerkiksi sosiaaliseen asemaan, varallisuuteen, sukupuoleen, etniseen taustaan tai uskontoon. Epätasaisesti jakautuneen vallan ja varallisuuden nähdään luovan ihmisten välille epätasa-arvoa. Ranskalainen sosiologi Pierre Bourdieu katsoo, etteivät ihmiset pysty valitsemaan omaa sosiaalista asemaansa tai vapauden astettaan, koska yhteiskunnassa on jatkuva kilpailu resursseista.²⁷ Myös tietynlaiset käytännöt muokkaavat sitä, kenellä tietyssä kulttuurissa on oikeus osallistua, mitä priorisoidaan ja mikä on sallittua, arvostettua tai menetelmällisesti hyväksyttyä.²⁸ Ihmiset asettuvat keskenään eriarvoisiin hierarkkisiin asemiin kulttuuristen, taloudellisten, sosiaalisten²⁹ ja terveydellisten resurssiensa perusteella.³⁰

Ihmisten elämää säätelevät yhteiskunnan valtarakenteet, jotka joko vahvistavat tai heikentävät yksilöiden mahdollisuuksia hankkia ja saada käyttöönsä resursseja. Valtarakenteina voidaan pitää yh-

teiskunnassa vallalla olevia sukupuoleen, etniseen taustaan tai seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä käsityksiä, jotka voivat luoda epätasa-arvoisia lähtökohkia: yhteiskunnassa voidaan esimerkiksi arvostaa vahvasti miesten ylivaltaa, patriarkaalisuutta, heteroseksuaalisuutta ja eri sukupuolta olevien välistä parisuhteita tai suhtautua rasistisesti ja vihamielisesti maahan muuttaneisiin ja pakolaisiin. Myös tietynlaiset käsitykset perheestä, yhteisöistä, tiedotusvälineiden tehtävästä, koulutusjärjestelmästä ja viranomaistoiminnasta edustavat valtarakenteita ja vaikuttavat myös ihmisten hyvinvointiin.³¹

Mielestäni filosofiset pohdinnat eivät riittävän selkeästi tuo esiin sosiaalityössä ja yhteiskuntapolitiikassa usein esiin tulevia ihmisten epätasa-arvoisuuden syitä kuten esimerkiksi köyhyyttä tai syrjintää, jotka vaikeuttavat vastavuoroisuutta tai tekevät sen jopa mahdottomaksi. Ihmisten elämisen lähtökohdat ovat hyvin erilaiset. Tätä ei voida jättää huomiotta, kun puhutaan vastaamisesta hyvään hyvällä; kaikkien ihmisten lähtökohdat eivät anna edellytyksiä vastaamiseen samalla tavoin eivätkä kaikkien voimavarat riitä vastaamaan toisten tekoihin.

Hyvinvointiyhteiskunnan järjestelmät ja institutiot täydentävät ihmisten toisilleen antamaa keskinäistä tukea. Niitä tarvitaan tasaamaan ihmisten keskinäistä eriarvoisuutta, eikä näihin suhteisiin liity suoran vaihdannan odotuksia. Useimmiten sosiaalityössä vastavuoroisuus nähdään relationaalisenä, jolloin lähdetään siitä, että auttamisprosessi ja hyvinvoinnin parantaminen ovat yhteistyön tuloksia. Joskus on myös tilanteita, jolloin ammattilaiset joutuvat toimimaan vastoin asiakkaan tahtoa ja tulkitsemaan hänen etuaan. Olenaisena pidetään sitä, että eri osapuolet näissä kohtaamisissa tuntevat itsensä arvostetuiksi, tuetuiksi ja autetuiksi ja voimaantuvat niistä.³²

Tasa-arvoon perustuva vastavuoroisuus luo tunteen kumppanuudesta, ystävyyydestä ja solidaarisuudesta ja auttaa siten ihmisiä käyttäytymään toisiaan kohtaan hyvin. Tämä puolestaan vaikuttaa yhteisölliseen hyvinvointiin. Tunne kumppanuudesta on edellytys välittävälle demokratialle, joka vähentää kansalaisten keskinäistä epätasa-arvoa ja parantaa heidän elämänlaatuaan. Vastavuoroiset

toimet vastaavat yksilöllisiin toiveisiin mutta niistä on muutakin kuin välitöntä hyötyä. Niitä voidaan pitää ikään kuin toimina, jotka vastaavat ideaa ihmisistä siskoina ja veljinä.³³

Symbolinen ulottuvuus

Hengissä pitävien resurssien lisäksi ihmiset tarvitsevat sosiaalisia suhteita, jotka lisäävät sosiaalista ja emotionaalista hyvinvointia yksilöiden tai esimerkiksi sukupolvien kesken yhteisöissä ja yhteiskunnassa.³⁴ Ihmiset eivät voi hyvin ilman sosiaalisia kontakteja, mikä tuo esiin ihmisten keskinäisen riippuvuuden.³⁵ Vastavuoroisuuteen kuuluu se, että toinen ihminen kohdataan henkisenä olentona eikä vain hyödyllisenä välineenä omien tavoitteiden saattamiselle.³⁶

Vastavuoroisuus kuvastaa ihmisten välisiä sosiaalisia suhteita ja valtaa, joita heillä on omissa yhteisöissään. Kayondo Kabunda määrittelee vastavuoroisuuden keskinäiseksi riippuvuudeksi (interdependency).³⁷ Käsite on siten laajempi kuin vain ihmisten välinen vuorovaikutus. Ihmiset tuntevat, millaiset suhteet heillä on toisiin ihmisiin, ja myös arvioivat näitä suhteitaan. Sen tähden vastavuoroisuutta voidaan tulkita myös ”universaalina riippuvuutena toisten arvioinnista”.³⁸ Arviointi kertoo siitä, pitävätkö osapuolet toisistaan. Solidarisuuden tunteet, kiintymys, empatia ja sympatia motivoivat vastavuoroisiin tekoihin. Ne voidaan nähdä sosiaalisena tukena, jolloin ihmisten keskinäisten suhteiden laadulla ja keskinäisesti jaetuilla teoilla ja puheella on merkitystä. Ihmiset, joita tuetaan, tuntevat tekojen vastavuoroisen luonteen. Nämä teot kertovat sen, miten heitä arvostetaan, ja vahvistavat heidän maailmassa oloaan. Ne antavat osapuolille tunteen, että he ovat merkityksellisiä mutta myös että heidän elämällään ja toiminnallaan on merkitystä muille. Nämä vastavuoroiset toimet kiinnittävät ihmiset toisiinsa emotionaalisesti. Tärkeä ontologinen merkitys on sillä, että voi tuntea itsensä tärkeäksi muille.

Symbolinen ulottuvuus sisällyttää itseensä sen, että yksilö tulee yhteisössä tunnustetuksi (recognition) ja tuntee kuuluvansa siihen (belonging/participation) ja että hänen toimintansa saa yhteisön hyväksynnän (legitimation). Tämä symbolisen

ulottuvuuden jaottelu myötäilee Bourdieun symbolisen vallan käsitettä.³⁹ Bourdieun määrittelyssä symbolinen valta on annettu niille, joilla on riittävä hyväksyntä antaa tunnustusta muille, sekä valtaa hallita sanoilla.⁴⁰ Siinä missä Bourdieu kiinnittää huomionsa niihin, joilla on valtaa antaa tunnustusta ja hallita sanoilla, oma lähestymiseni symboliseen ulottuvuuteen tapahtuu enemmän niiden näkökulmasta, joita hallitaan: saavatko he osakseen tunnustusta ja kokevatko he, että heillä on olemassaolon oikeus. Tähän olen vielä lisännyt osallisuuden ja osallistumisen kokemuksen: tuntevatko he kuuluvansa jonnekin tai jollekin ja kokevatko he voivansa vaikuttaa omaa elämäänsä koskeviin asioihin?

Tunnustus on yhteydessä ihmisarvoon: miten kukin tuntee tulevansa arvostetuksi ja huomatuksi omassa yhteisössään. Metaforisesti voidaan ajatella, että ihminen tulee näkyväksi toisille.⁴¹ Bourdieun ajattelussa yhteisöllinen tunnustus on tärkeä olemassaolon päämäärä ja myös elämäntyylien symbolisen kilpailun lähde.⁴² Kilpailu erottelee ihmisiä sosiaalisten asemien tai yhteisöjen perusteella.⁴³ Tämä symbolinen kilpailu vaikuttaa siihen, miten suhtaudumme esimerkiksi joihinkin henkilöihin, maantieteellisiin alueisiin, ideologioihin ja uskontoihin.⁴⁴

26 Ks. esim. Maslow 1954.

27 Bourdieu 2000, 239.

28 Becker 1990, 14–16.

29 Bourdieu 1984. Bourdieu käyttää pääoma-käsitettä.

30 Törrönen 2016; ks. myös Törrönen 2014.

31 Carniol 1992, 5.

32 Ks. Ojanen 2014, 313; Raineri & Cabiati 2015, 1; Thompson 2016, 14.

33 Niiniluoto 2015.

34 Ks. Becker 1990, 14–16; Sen 2009, 233, 253; Törrönen 2015.

35 Goldberg 2012, vi–vii, 1.

36 Ks. Nussbaum 2011, 20.

37 Kabunda 1987, 33.

38 Ks. Bourdieu 2000, 100.

39 Ks. Törrönen 2015; 2016. Englanniksi käytän termejä recognition, legitimization ja belonging (tai participation).

40 Bourdieu 1990, 138.

41 Pulkkinen 2002, 42.

42 Bourdieu 2000.

43 Bourdieu 1990, 123, 128–129, 2000, 134–135.

44 Bourdieu 1990, 128; ks. myös Sen 2009, xvii, 39; Törrönen 1999, 23; Tuan 1987, 29.

Tunnustetuksi tuleminen on hyvin merkittävää ihmisten hyvinvoinnille. Se antaa ihmiselle mahdollisuuden olla oma itsensä.⁴⁵ Hyviä sosiaalisia suhteita ei voi saada aikaan painostavilla normeilla vaan tasapainoisilla, reiluilla ja toisia auttavilla toimilla, jotka vahvistavat emotionaalisia siteitä ja niiden intensiteettiä.⁴⁶ Toimiva vuorovaikutus vahvistaa yhteenkuulumisen tunnetta ja sosiaalisia siteitä, jotka saavat elämän tuntumaan rikkaammalta.⁴⁷ Kun ihmiset pitävät toisistaan huolta ja ovat valmiita tukemaan ja rakastamaan toisiaan ja kohtelemaan toisiaan hyvin, vahvistuu heidän hyvinvointinsa. Ihmisten oletetaan vastaavan saamaansa tukeen samoin.⁴⁸

Sen lisäksi, että ihmiset tuntevat olevansa hyväksytyksi omana itsenään, he kaipaavat sitä, että he kuuluvat jonkun: ovat osa jotakin yhteisöä ja voivat osallistua sen toimintaan. *Osallisuus* on tunne yhteenkuuluvuudesta joko joidenkin ihmisten kanssa tai laajemman yhteisön, kuten lähiön, kansan, sosiaalisen luokan, vammaisryhmän, uskonnollisuuden, seksuaalisen suuntautumisen, etnisen taustan, sukupolven, sukupuolen tai jopa yhteiskunnan tai maanosan kanssa.⁴⁹ *Osallistuminen* puolestaan viittaa ihmisten mahdollisuuksiin toimia omissa yhteisöissään.

Kuuluminen johonkin yhteisöön on tärkeää ihmisten hyvinvoinnille. Vastavuoroisuuden normi vaatii ihmisiä yleensä tekemään oman osuutensa, kun muut ovat tehneet samoin.⁵⁰ Yhteisössä kukaan ei pysty ajattelemaan vain omaa hyvinvointiaan, vaan jokainen joutuu tekemään kompromisseja ja valintoja, jotka tukevat muidenkin hyvinvointia. Kuitenkin liian tiukat tai ehdottomat osallisuuden tai osallistumisen säännöt voivat ajaa yhteisön etua yksilöiden kustannuksella ja luoda siten myös pahoinvointia.

Tunne osallisuudesta ja osallistuminen eivät synny automaattisesti. Ne edellyttävät vuorovaikutuksen sosiaalista tasapainoa tai kohtuutta, toisista pitämistä sekä yhteisiä mielenkiinnon kohteita.⁵¹ Kokemukset toisten reiludesta vahvistavat osallisuuden tunnetta ja lisäävät vastavuoroisuuden velvoittavuutta. Kun yksilöt voivat luottaa siihen, että heistä pidetään huolta vaikeissa elämäntilanteissa, haluavat he itse todennäköisesti toimia samoin. Täl-

laista ominaisuutta voidaan pitää ihmisten, ja miksi ei myös eläinkunnan, universaalina ominaisuutena. Historiallisessa ajattelussa tällaista näkemystä usein puolustetaan uskonnollisin argumentein.⁵² Myös Beckerin vastavuoroisuuden määrittelyssä on uskonnollinen sävy, vaikka se voidaan nähdä myös ihmiskunnan eettisenä normina:

– – että meidän kuuluu vastata hyvään hyvällä samassa suhteessa kuin saamme, meidän tulee välttää pahaa eikä vastata pahaan pahalla, korvata aiheuttamamme vahinko, ja olla valmiit tekemään tämä moraaliseen velvollisuudesta.⁵³

Hyväksytyksi tuleminen ja osallisuuden lisäksi ihmiset tarvitsevat *oikeutta olla olemassa*. Se tarkoittaa sitä, että he saavat olemassaololleen ja toiminnalleen yhteisön hyväksynnän, mikä yleensä tarkoittaa heidän puoleltaan jonkinasteista lainsäädännön tai yhteisten sääntöjen noudattamista. Vastavuoroisuus tulee esille siinä, miten sääntöjä sovelletaan keskinäisissä suhteissa: miten yhteisössä esimerkiksi autetaan toisia jäseniä, miten jäsenet auttavat toisiaan tai miten yhteisöt tukevat toisiaan. Mitkään resurssit eivät riitä, elleivät ihmiset omaehtoisesti noudata yhteisön sääntöjä:

Esimerkiksi vapaa, rauhallinen ja tehokas yhteiskunta vaatii sitä, että ihmiset kunnioittavat toisiaan ja toistensa omaisuutta – poliisi ja itsepuolustus eivät riitä ja ne ovat kalliita – ja he eivät pysty kunnioittamaan muita, jos heitä itseään ei arvosteta. Tämä edesauttaa erityisesti markkinoiden ja organisaatioiden toimivuutta, joka vaatii vähintäänkin jonkinlaista luottamusta, rehellisyyttä, lupauksen pitämistä ja reilua ja jäsenten keskinäistä apua – mikä voi ainoastaan olla vastavuoroista.⁵⁴

Perhettä pidetään yleensä vastavuoroisten palvelujen ja tunteiden ensisijaisena lähteenä. Sen lisäksi hyvinvointiyhteiskunta ja sen julkinen sektori sekä poliittinen järjestelmä sisällyttävät itseensä lukuisia vastavuoroisuutta ilmentäviä avun muotoja, esimerkiksi terveydenhuoltoa, eläkkeitä ja koulutusta.⁵⁵

Jos ihmiset toimivat johdonmukaisesti ja täyttävät velvollisuutensa, on muiden helppo luottaa heihin.⁵⁶ Hyväksytyksi tuleminen, osallisuus ja oi-

keus olla olemassa yhdessä tarjoavat heille mahdollisuuksia toimia yhteiskunnan täysivaltaisina kansalaisina tai erilaisten yhteisöjen jäseninä. Yhteisöt eivät välttämättä noudata yhteiskunnan lakeja, vaan ne voivat luoda omat alakulttuurinsa ja yhteenkuulumisen sääntönsä.

Moraalinen ulottuvuus

Moraalinen ulottuvuus kertoo siitä, että yksilöillä on kyky ajatella ja tehdä moraalisia valintoja.⁵⁷ Heidän käyttäytymisensä ja toimintansa on sosiaalisesti opittua, eivät sattumanvaraista vaan inhimilliseen tietoisuuteen, harkintaan ja itsehillintään perustuvaa.⁵⁸ Tämä ulottuvuus erottaa ihmiset eläimistä, koska praktiseen ja symboliseen ulottuvuuteen liittyvää toimintaa ja käyttäytymistä on ainakin josakin määrin nähtävissä myös eläinmaailmassa.⁵⁹

Kulttuurin normatiiviset odotukset ja moraalisaännöt muovaavat yhteisöllistä elämää ja tulevat näkyviksi totutuissa ajattelun ja toiminnan tavoissa.⁶⁰ Becker mainitsee esimerkkinä muun muassa ystävien ja rakastavaisten keskinäiset lahjat, perhelämän säännöt ja kansalaisuuteen liittyvät velvollisuudet ja sopimukset. Normien yksityiskohdat vaihtelevat ajasta ja paikasta riippuen, mutta aina niihin liittyy jonkinlainen ymmärrys vastavuoroisuudesta ja siihen liittyvästä etiketistä. Becker katsoo, että niihin liittyy usein jonkinlainen velvoite tai hyöty, jota ei ole pyydetty mutta joka tuntuu velvoitteena vastata samoin. Mitä isompi on hyvää tarkoittava ele, sitä vahvempi on velvoite vastata samoin. Velvoite voi tuottaa mielihyvää tai tuntua epäoikeudenmukaiselta. Nämä vaihtelevat tunteet kuuluvat elämään.⁶¹

Filosofi ja taloustieteilijä Sen korostaa valinnanvapauden merkitystä maailmassa olemisessa. Hän ei oleta, että jokaisella on mahdollisuus valita elämänsä mutta silloin, kun henkilöllä on oikeasti mahdollisuus tehdä valintoja itselleen tärkeässä asiassa, vaikuttaa se ratkaisevasti hänen hyvinvointiinsa.⁶² Ihmiset joutuvat etsimään tasapainoa omien ja muiden toiveiden välille. Tällainen valintojen teko tuo arkeen jatkuvaa sisäistä ja ulkoista jännitettä.

Oikeudenmukaisuuden ja epäoikeudenmukaisuuden kokemukset vaikuttavat ihmisten valintojen taustalla. Ne voivat joko vahvistaa tai heikentää

ihmisten taipumusta vastavuoroisiin tekoihin.⁶³ Yksilöt eivät pysty aina toteuttamaan itseään vaan ovat ikään kuin velvoitettuja vastavuoroisuuteen sosiaalisissa käytänteissä.⁶⁴ Yhteisön normien rikkominen voi tuoda jälkeensä syyllisyyden tunteita ja yksilö voi joskus menettää kunniansa muiden yhteisön jäsenten silmissä.⁶⁵

Moraalinen ulottuvuus liittyy kiinteästi myös ihmiskäsitykseen ja siihen, nähdäänkö ihminen vain pahana vai myös kykenevänä hyvään. Eri aikoina ja eri yhteiskunnissa on tulkittu ihmisluontoon liittyvää hyvyyttä ja pahuutta. Pahuus voidaan jakaa luonnolliseen pahuuteen ja moraaliseen pahuuteen. Onnettomuudet, tuska ja maailman kärsimys ovat osa luonnon järjestystä, ja niillä on fyysinen ja biologinen perusta: luonnollista pahuutta ovat esimerkiksi luonnonkatastrofit tai sairaudet. Onnettomuudet tai epämiellyttävät tapahtumat voivat kuitenkin olla seurausta myös ihmisten vääristä valinnoista, jotka loukkaavat tai vahingoittavat heitä itseään tai toisia.⁶⁶ Luonnollisesti myös luonnonkatastrofit voivat olla ihmisten aiheuttamia tai seurauksia ihmisten toiminnasta.

Becker näkee vastavuoroisuuden sisältävän sen, mitä voimme tehdä, mutta myös normatiivisesti sen,

45 Ks. Bourdieu 2000, 237.

46 Kolm 2008, 2.

47 Putnam 2000, 19.

48 Ks. Newcomb 1990.

49 Ks. Nussbaum 2011, 24.

50 Gouldner 1960, 170–175.

51 Ks. Kolm 2008, 11.

52 Niiniluoto 2015, 277–278.

53 Becker 1990, 4.

54 Kolm 2008, 1.

55 Kolm 2008, 1–2.

56 Ks. Sennett 2003, 80.

57 Ks. Kolm 2008, 232–233.

58 Green 2008b, 170; Kolm 2008, 229.

59 Ks. esim. Honkalinna 2015.

60 Becker 1990, 37; ks. myös Niiniluoto 2015, 178; Kolm 2008, 229–233, 326; Gouldner 1960, 169.

61 Becker 1990, 73.

62 Sen 2009, 18–19; ks. myös 1957, 15.

63 Green 2008b, 172.

64 Becker 1990, 17.

65 Niiniluoto 2015, 179.

66 Niiniluoto 2015, 141–142.

mitä meidän pitäisi tehdä. Vaikka vastavuoroisuutta ei voi pitää pakollisena, hyväntahtoinen ele ikään kuin velvoittaa saajan vastavuoroisuuteen. Becker katsoo, ettei velvoite ole aina ilmeinen tapahtumahetkellä, mutta saaja voi tuntea jälkeensä, että hänen pitää vastata veloitteeseen. Vastavuoroisuus voi tuntua kuin velalta, jota ei pysty maksamaan takaisin, tai kuin lainalta omalta rakastetulta, sukulaisilta tai ystäviltä.⁶⁷

Beckerin ajatus vastavuoroisuudesta tulee lähelle kultaista sääntöä, joka on nähtävissä monissa uskonnossa. Kristityille tämä on ilmaistu Jeesuksen sanoin: ”Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille.”⁶⁸ Sama ajatus voidaan tulkita myös niin, että ihmisten ei toivota kostavan takaisin kokemaansa pahaa.⁶⁹ Kultaista sääntöä pidetään joskus myös vastavuoroisena egoismina, koska se yhdistää avun tai palvelun ja kiittolisuudenvelan samalla tavalla kuin liikeneuvotteluissa parhaimmillaan tapahtuu.⁷⁰ Se ohjaa miettimään oman edun lisäksi myös muiden etua sekä käyttäytymään hyvin toisia ihmisiä kohtaan.

Vastavuoroisuus tulee lähelle monitie- teistä solidaarisuuden käsitettä, jossa yhdistyy hädässä olevien ihmisten auttaminen, keskinäisen hyvinvoinnin tukeminen hyvillä teoilla, toisiin luottaminen ja reiluus.⁷¹ Silloin kun ihmisillä on epäitsekkeitä motiivit ja vastavuoroisuutta ei ole mitenkään säädely, voidaan puhua vastavuoroisesta altruismista.⁷² Kuitenkin jos ihmiset jatkuvasti unohtavat omat tarpeensa, uhraavat itsensä ja ovat vain antavana osapuolena tai toisaalta vain ottavana osapuolena, ei suhde ole vastavuoroinen. Tällaisissa suhteissa voidaan käyttää hyväksi toisten hyväntahtoisuutta tai kiltteyttä. Nussbaum väittää, että demokratiassa elävät kansalaiset todennäköisesti sulkevat ulos tai leimaavat muita, mikäli he eivät tunne empatiaa.⁷³

JOHTOPÄÄTÖKSET

Vastavuoroiset suhteet vahvistavat ihmisiä ja auttavat heitä tuntemaan rakkautta, empatiaa ja halua olla lojaaleja toisia kohtaan. Kun ihmiset tuntevat yhteenkuuluvuutta, he ovat valmiimpia hyviin tekoihin toisten tai jopa koko yhteiskunnan puolesta. Vastavuoroiset suhteet vahvistavat yksilöiden

hyvinvointia ja antavat merkityksen heidän elämälleen.

Vastavuoroisuus voidaan ymmärtää ikään kuin hyväntahdon eleinä tai toimina, jotka perustuvat moraalisiin normeihin. Se voi ylittää yksilöllisen edun ja suuntautua myös itselle tuntemattomiin ihmisiin. Vastavuoroiset suhteet saavat ihmiset tuntemaan itsensä tasa-arvoisiksi ja kuulluiksi. Niihin sisältyy rakkauden, empatian, kiittolisuuden ja tyytyväisyyden tunteita.

Vastavuoroisuuden tarkastelu tuo esiin ihmisten sosiaalisten suhteiden tärkeyden. Sosiaalisissa suhteissaan ihmiset osoittavat toisilleen solidaarisuutta ja ovat eri tavoin toisiinsa emotionaalisesti kiinnittyneitä.⁷⁴ Päinvastainen tilanne on silloin, kun ihmiset eivät luota toisiinsa ja heillä on sivutetuksi tulemisen kokemuksia, jotka herättävät heissä vihaa, pelkoa ja avuttomuuden tunteita. Ne vähentävät mahdollisuuksia vastavuoroisuuteen ja heikentävät hyvinvointia.

Sosiaalityön ja yhteiskuntapolitiikan näkökulmasta sosiaalisten suhteiden tärkeys viestii siitä, että yksilöllisesti suunnattujen palvelujen lisäksi pitäisi olla vielä enemmän toimintaa, joka vahvistaa yhteisöjä, esimerkiksi vertaissuhteita tai sukupolvien välisiä yhteyksiä. Yhteisösosiaalityö voi tarkoittaa julkisten palvelujen yhteistyön tiivistämistä järjestöjen kanssa ja niiden täydentämistä monialaisella vapaaehtoistyöllä, joka tarjoaa ihmisille myös mielekästä vapaa-ajan toimintaa ja mahdollisuuksia osallisuuteen ja osallistumiseen. Mielekäs tekeminen voi sisältää esimerkiksi sitä, että vaihdetaan palveluja, tukea tai apua, kierrätetään tavaroita tai tarjotaan seuraa vaikkapa ulkoiluun. Näiden keinojen etsimiseen ja hyödyntämiseen tarvitaan entistä enemmän ihmisten omia ajatuksia ja kokemuksia sekä yhteistyötä ja yhteistutkimusta laajalti eri toimijoiden kanssa.

Sosiaalitieellisestä näkökulmasta katsoen ei kuitenkaan riitä, että yhteiskunnassa tuetaan vain ihmisten sosiaalisia suhteita, vaan samanaikaisesti tarvitaan pyrkimystä tasaiseen tulonjakoon ja toimivaa palvelujärjestelmää, sillä yleensä köyhyys ei poistu vain puhumalla. Yhteiskunnallisella tasolla demokratiaa pidetään hyvinvoinnin edellytyksenä. Jos yhteiskunta noudattaa demokratian sääntöjä ja

toimii vastavuoroisesti, sillä on mahdollisuuksia tukea kansalaisten tasa-arvoa. Silloin myös kansalaisilla on hyvät mahdollisuudet antaa käytännön apua toisilleen ja kiinnittyä toisiinsa emotionaalisesti. Myös heidän mahdollisuutensa tehdä omaa elämänsä koskevia valintoja paranevat.

Maritta Törrönen, prof.
maritta.l.torronen@helsinki.fi

KIRJALLISUUS

- Allardt, Erik
1976 *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Helsinki: WSOY.
- Becker, Lawrence C.
1990 *Reciprocity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bierhoff, Hans-Werner & Fetchenhauer, Detlef
2010 ”How to Explain Prosocial and Solidary Behavior: A Comparison of Framing Theory with Related Meta-Theoretical Paradigms”. *Solidarity and Prosocial Behavior: An Integration of Sociological and Psychological Perspectives*. Ed. D. Fetchenhauer & A. Flache & A. P. Buunk & S. Lindenberg. New York: Springer, 225–242.
- Bourdieu, Pierre
1984/1979 *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
1990 *In Other Words*. Stanford: Stanford University Press.
2000 *Pascalian Meditations*. Stanford: Stanford University Press.
- Carniol, Ben
1992 ”Structural Social Work: Maurice Moreau’s Challenge to Social Work Practice”. *Journal of Progressive Human Services* 3:1, 1–20.
- Coleman, James S.
1990 *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Douglas, Mary
2002 ”Esipuhe: Pyyteettömiä lahjoja ei ole”. *Lahja*. M. Mauss. Helsinki: Tutkijaliitto, 7–23.
- Fetchenhauer, Detlef & Dunning, David
2010 ”Perceptions of Prosociality and Solidarity in Self and Others”. *Solidarity and Prosocial Behavior: An Integration of Sociological and Psychological Perspectives. Critical Issues in Social Justice*. Ed. D. Fetchenhauer & A. Flache & A. P. Buunk & S. Lindenberg. New York: Springer, 61–74.
- Goldberg, Sandford C.
2012 *Relying on Others: An Essay in Epistemology*. Oxford: Oxford University Press.
- Gouldner, Alvin W.
1960 ”The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement”. *American Sociological Review* 25:2, 161–178.
- Green, William Scott
2008a ”Parsing Reciprocity: Questions for the Golden Rule”. *The Golden Rule: The Ethics of Reciprocity in World*

67 Becker 1990, 4–6.

68 Matt. 7:12.

69 Green 2008a, 1–8.

70 Niiniluoto 2015, 277–278.

71 Ks. Fetchenhauer & Dunning 2010, 61; Lindenberg et al. 2010, 3.

72 Manatschal 2015, 235.

73 Nussbaum 2011, 10–11, 20, 45, 165.

74 Ks. Coleman 1990, 2; Putnam et al. 1994, 167.

- Religions. Ed. J. Neusner & B. Chilton. London: Continuum, 1–8.
- 2008b ”Wired for Reciprocity: Some Concluding Reflections”. *The Golden Rule: The Ethics of Reciprocity in World Religions*. Ed. J. Neusner & B. Chilton. London: Continuum, 170–172.
- Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio
2010 *Luottamus: Pääomien pääoma*. Tampere: Tampere University Press.
- Homans, George C.
1974 *Social Behavior: Its Elementary Forms*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Honkalinna, Mika
2015 *Korppimatka*. Helsinki: Maahenki.
- Kabunda, Kayongo
1987 *Reciprocity and Interdependence: The Rise of the Kollo Empire in Southern Africa in the 19th Century*. Diss. Lund Universitet.
- Kildal, Nanna
2001 ”Welfare Policy and the Principle of Reciprocity”. Presentation at the Conference of International Sociological Association, Annual Conference, RC 19: Old and New Social Inequalities: What Challenges for Welfare States? Oviedo 6.–9. September 2001.
- Kolm, Serge-Christophe
2008 *Reciprocity: An Economics of Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindenberg, Siegwart
2010 ”Prosocial Behavior, Solidarity and Framing Processes”. *Solidarity and Prosocial Behavior: An Integration of Sociological and Psychological Perspectives. Critical Issues in Social Justice*. Ed. D. Fechenhauer & A. Flache & A. P. Buunk & S. Lindenberg. New York: Springer, 23–44.
- Lindenberg, Siegwart & Steg, Linda
2007 ”Normative, Gain and Hedonic Goal Frames Guiding Environmental Behaviour”. *Journal of Social Issues*, 63:1, 117–137.
- Lindenberg, Siegwart & Fechenhauer, Detlef & Flache, Andreas & Buunk, Bram
2010 ”Solidarity and Prosocial Behaviour: A Framing Approach”. *Solidarity and Prosocial Behavior: An Integration of Sociological and Psychological Perspectives. Critical Issues in Social Justice*. Ed. D. Fechenhauer & A. Flache & A. P. Buunk & S. Lindenberg. New York: Springer, 3–19.
- Manatschal, Anita
2015 ”Reciprocity as a Trigger of Social Cooperation in Contemporary Immigration Societies?” *Acta Sociologica* 58:3, 233–248.
- Maslow, Abraham H.
1954 *Motivation and Personality*. New York: Harper and Brothers.
- Mauss, Marcel
2002 *Lahja: Vaihdamman muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Suom. Jyrki Hakapää & Jouko Nurmiainen. Helsinki: Tutkijaliitto.
- McCormic, Hugh
2009 ”Intergenerational Justice and the Non-Reciprocity Problem”. *Political Studies* 57:2, 451–458.
- Newcomb, Michael D.
1990 ”Social Support by Many Other Names: Towards a Unified Conceptualization”. *Journal of Social and Personal Relationships* 7, 479–494.
- Niiniluoto, Ilkka
2015 *Hyvän elämän filosofiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nussbaum, Martha C.
2011 *Taloukasvua tärkeämpää: Miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä*. Suom. Timo Soukola. Helsinki: Gaudeamus.
- Ojanen, Markku
2014/2007 *Positiivinen psykologia*. Helsinki: Edita.
- Ostrom, Elinor & Walker, James (ed.)
2003 *Trust and Reciprocity: Interdisciplinary Lessons from Experiment Research*. New York: Russell Sage Foundation.
- Paskov, Marii
2016 ”Is Solidarity Less Important and Less Functional in Egalitarian Contexts?” *Acta Sociologica* 59:1, 3–18.
- Pereira, Paolo T. & Silva, Nuno & Silva, João A.
2005 ”Positive and Negative Reciprocity in the Labor Market”. *Journal of Economic Behavior & Organization* 59, 406–422.
- Pulkkinen, Lea
2002 *Mukavaa yhdessä: Sosiaalinen alkupääoma ja lapsen sosiaalinen kehitys*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Putnam, Robert D.
2000 *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.

- Putnam, Robert D. & Leonardi, Robert & Nanetti, Raffaella Y.
1994 *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Seligman, Martin & Csikszentmihalyi, Mihaly
2000 "Positive Psychology: An Introduction". The Introduction to the Millennial Issue of the *American Psychologist*, 1–22. [http://www.google.com/search?q=seligman+positive+psychology+an+introduction&rls=com.microsoft:fi&ie=UTF-8&oe=UTF-8&startIndex=&startPage=1&rlz=117ADFA_enFI440\(22.3.2013\)](http://www.google.com/search?q=seligman+positive+psychology+an+introduction&rls=com.microsoft:fi&ie=UTF-8&oe=UTF-8&startIndex=&startPage=1&rlz=117ADFA_enFI440(22.3.2013)).
- Sen, Amartya
2009 *The Idea of Justice*. London: Penguin Books.
- Sennett, Richard
2003 *Respect in a World of Inequality*. New York: W.W. Norton & Company.
- Thompson, Sue
2016 "Promoting Reciprocity in Old Age: A Social Work Challenge". *Social Work in Action*. <http://dx.doi.org/10.1080/09503153.2015.1135892> (15.5.2016).
- Tuan, Yi-Fu
1987 *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Tuomela, Raimo & Mäkelä Pekka
2011 "Sosiaalinen toiminta". *Sosiaalisen toiminnan perusta*. Toim. T. Kotiranta & P. Niemi & R. Haaki. Helsinki: Gaudeamus, 87–112.
- Törrönen, Maritta
1999 *Lasten arki laitoksessa*. Helsinki: Helsinki University Press.
- 2014 *Everyday Happiness: The Everyday Well-Being of Families with Children*. Publications of the Department of Social Research 2014: 3. Helsinki: University of Helsinki.
- 2015 "Toward a Theoretical Framework for Social Work – Reciprocity: The Symbolic Justification for Existence". *Journal of Social Work and Ethics*, 12:2, 77–88. www.jswve.org (30.10.2015).
- 2016 "Vastavuoroisuuden yhteisöllinen luonne". *Vastavuoroinen sosiaalityö*. Toim. M. Törrönen & K. Hänninen & P. Jouttimäki & T. Lehto-Lundén & P. Salovaara & M. Veistilä. Helsinki: Gaudeamus, 39–56.